

ПРАВО НА РАД

Једно од начела које је садржајно прешло у општа права човека јесте и право на рад. Оно је тековина општедруштвеног развитка, али и тековина борбе радничке класе. Као захтев радничке класе, право на рад је покушај мењања капиталистичких друштвених односа.

Поред устава и законодавства социјалистичких земаља, право на рад је прокламовано и неким уставима капиталистичких земаља и унето у међународне акте. Упркос таквом прогресу у погледу прокламовања права на рад постоје различита схватања и тумачења права на рад. Постоји и низ отворених питања која се тичу права на рад. Једно од таквих, у савременим условима, јесте веза између гарантованог права на рад и образовања и стручног оспособљавања. Овде ће бити речи о неким основним и стално расправљаним питањима права на рад, и то углавном у правцу расветљавања везе између права на рад и образовања и стручног оспособљавања.

1. — Организација уједињених нација је својим актима прокламовала право на рад и политику пуне запослености⁽¹⁾. Ове одредбе нису само резултат сазнања о потреби гарантовања и остваривања социјалне сигурности већ су пре свега, резултат напретка који је у том остварен у свету, али и подстрек и упутство за даље регулисање права на рад.

Победа над фашизмом у II светском рату и повећање броја социјалистичких земаља имали су одлучујући утицај на уношење одредби о праву на рад у акте Организације уједињених нација. Но, за уношење одредби о социјалним и економским правима у акте Организације уједињених нација није било сагласности свих учесника а посебно СССР и САД. У том смислу су илустративна неслагања око значаја политичких, економских и социјалних права која се могу видети из дискусије између представника СССР и САД у вези са доношењем Опште декларације о правима човека и пројекта Пакта о људским правима. У тој дискусији САД су давале предност полигичким и другим класичним правима⁽²⁾. Док су се СССР и друге социјалистичке земље залагале за економска и социјална права.

(1) В. Општа декларација о правима човека, усвојена и прокламована резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 (А/III) 10. XII 1948.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, усвојен резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А (XXI).

Повеља Уједињених нација (26. VI 1945) и Декларација о циљевима и предмету рада Међународне организације рада од 1. V 1945. г. позната под именом Филаделфијска декларација в. Међународни извори социјалног права Југославије, Београд 1957, стр. 245. и 222.

(2) А. Пашерстник, Право на труд, Москва 1952. и E. Haas, *The Web of interdependence, The United States and International Organization* Prentice—Hall, inc. N. J. 1970.

Што се тиче права на рад чини се да су најзначајније одредбе члана 6. Пакта о економским, социјалним и људским правима којима се одређује да је право на рад право сваког лица да добије могућност да обезбеди себи средства за живот слободно изабраним или прихваћеним радом. Ради остваривања овог права државе потписнице се обавезују на спровођење одређених мера и политике развоја. Овде треба истаћи да се у те мере убрајају техничко усмеравање, образовање и израда програма оспособљавања. Тиме је један од акцената стављен на образовање и стручно оспособљавање.

Општа декларација о правима човека у члану 23. је већ раније прокламовала право на рад. Посебан значај има одредба да „свако ко ради има право на праведну и задовољавајућу накнаду која њему и његовој породици обезбеђује егзистенцију која одговара људском достојанству и која ће, ако буде потребно, бити употпуњена другим средствима социјалне заштите” (чл. 23). У члану 7. Пакт о економским, социјалним и људским правима каже да рад треба да обезбеди „пристојан” живот за запослене и чланове њихових породица. Овде се може поставити питање шта се у ствари гарантује овим лицима: просечан животни стандард према могућностима сваке земље, стандард који обезбеђује пристојне услове живота, или рад треба да обезбеди не само достојне услове живота већ и више — услове који обезбеђују образовање и стручно оспособљавање. Није неважно какве услове егзистенције обезбеђују средства добијена на основу рада али је исто тако значајно да ли се и како обезбеђују услови за образовање и стручно оспособљавање, макар то било и некаквим допунским давањима и средствима социјалне заштите.

Као што је поменуто, Повеља Уједињених нација, Филадельфиска декларација, конвенције и препоруке Међународне организације рада садрже одредбе о пуној запослености, које представљају прокламовање политике, стварање програма који треба да остваре пуну запосленост која подразумева постојање незапослености у извесном проценту. Овако прокламована пуна незапосленост, дакле, не значи гарантовање ликвидирања незапослености. Исто тако она у себи има остатке идеје да је право на рад немогуће остварити у „слободном” друштву и да његово остваривање значи ограничење слободе грађана. Уместо да представља допуну права на рад, пуна запосленост се може гарантовати као „боља” алтернатива права на рад.

Поменути и други међународни акти садрже и друге гаранције које се тичу права на рад. Нарочито су значајне оне које се тичу забране дискриминације у погледу образовања и запошљавања и забрани принудног рада⁽³⁾. То су, наравно, негативне гаранције права на рад или гарантовање претпоставки за остваривање права на рад, али могу представљати и минималне гаранције права на рад или гарантовање одређених елемената права на рад.

2. — Од 1848. године у међународним, регионалним и националним размерама постоје бројне декларације и гаранције права на рад различите и по мотивима и циљевима. Идеја о праву на рад је, међутим, много ста-

(3) Конвенција о борби против дискриминације у области просвете (UNESCO). Конвенције Међународне организације рада бр.: 111, 34, и 105 и 122. и Препоруке: 111. и 122.

рија⁽⁴⁾. Неке идеје потичу од краја 18. века па преко идеја Фуријеа, сенсика, ставова Маркса и Лењина све до покушаја пуног остваривања те идеје после октобарске револуције и у процесу изградње социјализма до данас. Но и покушаји гарантовања и остваривања тог права су старији од октобарске револуције⁽⁵⁾.

Право на рад је, иначе, захтев радничке класе, и то не само захтев да се добије посао већ и захтев за мењањем капиталистичких друштвених односа. Тако је право на рад било истакнуто као програмски захтев у револуцији од 1848. године. Чувен је декрет који је у том смислу диктирао један радник⁽⁶⁾. Од владе се захтевало да се егзистенција радника обезбеди путем рада. Али ако није могуће коренитије мењати односе онда бар треба обезбедити запослење, па се отуда право на рад углавном изједначава са обезбеђењем запослења или највише правом на запослење.

Још пре, а посебно после II светског рата, уставни неких капиталистичких земаља садрже одредбе о праву на рад или праву на запослење. Према неким изворима право на рад или право на запослење усвојени су изричито или не у праву већине држава⁽⁷⁾. Поред прокламовања права на рад у тим одредбама срећемо и формулације о „дужности сваког да ради и праву да добије запослење“. Према томе стара идеја о обавези рада није нашла место само у законодавству социјалистичких земаља као начело обавезности рада већ и у законодавству социјалистичких земаља. Без обзира какво се значење придаје овим гаранцијама оне заједно асоцирају на идеју „ко не ради — не треба ни да једе“.

Право на рад у капиталистичким земљама значи пре свега слободу рада. Оно што је већ речено за политику пуне запослености важи у пуној мери овде јер је идеја о пуној запослености много присутнија у капиталистичким земљама него идеја о праву на рад. Капиталистичке земље су те које истичу да право на рад значи ограничавање слободе. Сматра се да политика пуне запослености обезбеђује оно што се захтева правом на рад, што у ствари није тачно.

Ни прокламовано право на рад ни политика пуне запослености не обезбеђују у капиталистичким друштвеним односима услове за образовање и стручно оспособљавање, ни онда када било у условима гарантовања права на рад, било прокламоване политике пуне запослености, радницима запослење. То је, поред осталог, оно што право на рад у капиталистичким земљама чини неоствареним па и тешко остваривим.

Осим уобичајених прокламација права на рад или права на запошљавање у уставима и законодавству капиталистичких земаља могу се наћи и другчије гаранције права на рад. Такав је случај са законодавством о „праву на рад“ у двадесетак држава у САД. То законодавство се темељи на

(4) Др Н. Тинтић, *Радно и социјално право*, Загреб 1969, стр. 71—72. др М. Деспотовић, *Право на рад* (докторска дисертација у рукопису).

(5) Др Н. Тинтић, исто стр. 73—74.

(6) Један радник, по имену Марш, диктирао је декрет у коме се тек образована влада обавезала да обезбеди егзистенцију радника путем рада, да свим грађанима даде рада. К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, т. I. „Култура“ стр. 119.

(7) ILO, *Equality in Respect of Employment under Legislation and Other National Standards*, Geneva 1967. p. 13.

Taft-Hartley закону који забрањује клаузуле „closed shop” и „union shop” којима се иначе запослење условљавало претходним или накнадним уласком у одговарајући синдикат⁽⁸⁾. Захтев према новозапосленим да се укључе у дати синдикат се забранама ових клаузула, кроз које је изражен, квалификује као повреда права на рад. Другим речима, ови закони гарантују „права на рад”.

Спорне клаузуле се могу критиковати са становишта слободе организовања и слободе укључивања у синдикат, мада и амерички аутори истичу да је владавина већине њихов традиционални принцип који би и у погледу прикључења синдикату могао да важи. Но, ако се забрана ових клаузула може и бранити са становишта заштите слободе удруживања, она се не може бранити са становишта заштите права на рад јер овакво законодавство о праву на рад није то, чак и ако није противно праву на рад.

Идеје о праву на рад и обавези рада се, бар делом и понекад, остварују, и у капитализму под притиском радничке класе. То се не би могло рећи за чувену Прудонову изреку „дајте ми право на рад а ја ћу вама поклонити својину”⁽⁹⁾. У земљама социјализма средства за производњу и рад су проглашена друштвеном својином и гарантовано је право на рад. Тако је ова идеја Прудона реализована у пракси социјализма.

3. — Устави и законодавство социјалистичких земаља прокламују право на рад и пуну запосленост као гаранцију новог положаја човека и ликвидације незапослености. Право на рад се гарантује као једнако право а обавеза рада као потврда једнакости, јер нико не може да живи на рачун другог, већ мора своју егзистенцију обезбеђивати сопственим радом. Таква је случај са совјетским правом и теоријом⁽¹⁰⁾. Право на рад се дефинише као право једнако зајемченог запослења са накнадом према количини и квалитету рада⁽¹¹⁾. Раднику се средства обезбеђују, дакле, према раду и резултатима рада. Поставља се питање да ли су та средства довољна да обезбеде одговарајући стандард, а пре свега, да ли обезбеђују одговарајуће услове за образовање и стручно оспособљавање радника и чланова њихове породице.

У систему бесплатног школовања у Совјетском Савезу и других погодности које се гарантују у вези са образовањем и стручним оспособљавањем, услови за образовање и стручно оспособљавање су остварени иако се то не види из одредби о праву на рад. Не иде се, дакле, да се обезбеде средства за образовање и стручно оспособљавање путем накнаде за рад већ путем укупних друштвених односа и механизма. Тако је у основи и у другим социјалистичким земљама. То, међутим, не значи да одредбе о праву на рад не треба да садрже гаранције које се тичу образовања и стручног оспособљавања.

(8) *Foss & Hill, Politics and Policies: The Continuing Issues, Belmont, California 1970.* pp. 211—243.

(9) Исто.

(10) А. С. Пашков, Б. Ф. Хурсталева, Обязность трудиться по советскому праву, Юрид. литер. Москва, 1971. стр. 85.

(11) Ф. М. Левинант Вопросы трудового договора, меры труда и потребления в. Актуальные проблемы Советского государства и права в период строительства коммунизма, изд. Ленинградского университета 1967 стр. 291.

На овај начин се поставља питање садржине права на рад. Дуго је већ предмет спора, да ли је право на рад право чије остварење радник може захтевати под претњом санкције да ли је оно апсолутно или релативно право и сл. Постоји велики степен сагласности о томе да право на рад не утврђује обавезу државе или неког другог субјекта да обезбеди посао сваком ко посао захтева⁽¹²⁾. На другој страни се истиче да је право на рад једнако право запослења и једни мисле да је оно апсолутно јер делује према свима док га радник не оствари а да запослењем постаје релативно. Критикујући овај став, други аутори истичу да је ова подела неадекватно и да представља уношење појмова грађанског права у проблематику права на рад а исто тако да ако се говори о праву на рад као апсолутном, онда је оно апсолутно право и после запослења а не само пре⁽¹³⁾.

И поред оквог става теорије и данас је распрострањено мишљење да право на рад треба да значи обезбеђење посла свима. Како економска неразвијеност данас представља препреку да право на рад буде право свих на радно место, право на рад као захтев задржава то значење.

Произилази из овога да право на рад у социјализму представља програмско начело и једна је врста прокламовања политике пуне запослености уз гарантовање једнаког права на запослење, слободног избора запослења, забране дискриминације, заштите на раду, и награде према раду. То је гарантовање права у погледу запослења а што се тиче образовања и стручног оспособљавања, прописи и теорија инсистирају на њима као праву на образовање на извесан начин одвојено од права на рад.

У нашој теорији право на рад се дефинише као једнако право зајамченог запослења од стране друштвене заједнице сваком за рад способном грађанину, и то сталног, слободно изабраног запослења које одговара способностима грађанина и у друштвено корисном раду обезбеђује средства за пристојан живот запосленог и његове породице⁽¹⁴⁾. Овде су посебно значајне одредбе о истицању сталности запослења и услова да рад запосленом и члановима његове породице обезбеђује пристојан живот. Нормално је поћи од претпоставке да обезбеђење средстава за пристојан живот не значи само обезбеђење свакодневних по треба већ и услова за образовање и стручно оспособљавање.

Иако се не може тврдити да право на рад није остварено ако је обезбеђен слободно изабран посао, да би право на рад заиста било остваривано потребно је да буде обезбеђено образовање и стручно оспособљавање. Наша теорија делом указује на потребу таквог схватања права на рад.

Право на рад је, дакле, шире од права на запослење и заштите сталности запослења и слободе рада. У случају привремене незапослености, као што је познато, незапосленима се обезбеђује материјално осигурање и дру-

(12) в. др А. Балтић, др М. Деспотовић, Основи радног права Југославије и Основи проблеми социологије рада, Београд 1971. стр. 160. Р. Куовску, Право на рад, његови нормативно етичко-политички и економски аспекти, в. Људски фактор и проблеми запослености, Београд 1969, стр. 217. и 223.

(13) Ф. М. Левиант, *op. cit.* стр. 291 и О. В. Смирнов, Природа и сушност права на труд в СССР, Мос. 1964 стр. 17.

(14) Др А. Балтић, др М. Деспотовић, *op. cit.* стр. 166. и др Н. Тинтић, *op. cit.* стр. 66.

га права као замена за рад. По неким схватањима то је супсидијерно значење права на рад⁽¹⁵⁾. Ово је, такође, једно од спорних питања али преовлађује став да је материјално обезбеђење нужна мера која иде уз право на рад али не улази у сам појам права на рад. С тим у вези изгледа прихватљиво становиште да је право на материјално обезбеђење за време привремене незапослености минимална гаранција права на рад⁽¹⁶⁾. Ако би, међутим, право на материјално обезбеђење за време привремене незапослености обезбеђивало просечан стандард у датом друштву и услове за образовање и стручно оспособљавање, онда би се оно могло сматрати заменом за право на рад или чак елементом права на рад.

4. — У савременим условима научно технолошког прогреса одговарајуће знање, односно опште и стручно образовање, услов су за укључивање у процес рада. Према томе, гарантовати право на рад без одговарајућих гаранција у погледу образовања и стручног оспособљавања нема смисла јер онај ко је неквалификован нема данас ништа да понуди што би неко хтео да купи на пијаци рада. Тај став се излаже, доказује и брани данас нарочито у вези са запошљавањем младих⁽¹⁷⁾.

Другим речима, чак и када би био обезбеђен довољан број места за све оне који траже посао, ако немају одговарајуће квалификације, они се не могу запослити. Тако, проблем незапослености није више, пре свега, проблем недостатка слободних радних места већ исто тако и проблем неподударности структуре слободних радних места и лица која траже посао.

Данас још увек не постоји далеко више слободних радних места него радника одговарајућих квалификација јер се потребни стручњаци обезбеђују ангажовањем страних радника, а и процес стварања слободних радних места је испод потенцијалних могућности јер је успорен управо недостатком радника одговарајућих квалификација. То је не само успоравање развитка привреде већ и успоравање прогреса, које наноси штете не само друштву већ и грађанима и онемогућава остваривање права на рад.

Према томе гарантовано право на рад је недоступно за оне који су стручно неспособљени, из чега се види да гарантовање права на рад без гарантовања услова за образовање и стручно оспособљавање и није стварно гарантовање права на рад. Наравно да образовање и стручно оспособљавање могу бити гарантовани одвојено од права на рад, а њихово остваривање обезбеђено и другим, додатним, средствима поред оних које пружа запослење. Али, обезбеђење образовања и стручног оспособљавања јесте и треба да буде елемент права на рад.

У складу са напред изнетим, право на рад би се могло дефинисати као једнако право на слободно изабрано запослење према способностима

(15) Др Н. Тинтић, Исто.

(16) Др А. Балгић др М. Деспотовић, *op. cit.* стр. 170. и др Ј. Борбевић, Нови уставни систем, Београд 1964. стр. 224.

(17) J. A. Rhodes, *Alternative to a Decadent Society*, Howard W. Sans & Co. Inc. 1969. p. 9.

и квалификацијама које ће обезбедити не само минимум егзистенције већ и равноправно учешће у расподели националног дохотка или обезбеђење услова и погодности за образовање и стручно оспособљавање запослених и чланова њихових породица. Тако се обезбеђење образовања и стручног оспособљавања јавља као елемент права на рад.

Др Влајко Брајић

РЕЗИЈОМЕ

Право на труд

В статье сначала подчеркивается, что право на труд нашло место в актах Организации Объединенных Наций, что одновременно является выражением прогресса, осуществленного в национальных законодательствах и служит указанием и толчком к дальнейшему регулированию права на труд. С исторической точки зрения право на труд является требованием рабочего класса гарантировать работу и, даже более того, изменить эксплуататорские отношения. В законодательстве капиталистических стран провозглашается право на труд приравнивается к провозглашенной политике полной занятости. В законодательстве социалистических стран право на труд провозглашается правом всех граждан на применение труда на одинаковых условиях. Право на труд, однако, часто отошестволяют с устройством на работу, независимо от того, гарантирует ли данное трудоустройство соответствующие условия жизни и труда, а в первую очередь нужный жизненный уровень в данном обществе. В связи с этим автор подчеркивает, что право на труд тоже что и право на свободный выбор работы, обеспечивающий не только прожиточный минимум, но и равноправное участие в распределении национального дохода, а в частности, в использовании средств и возможностей для образования и повышения квалификации работников и членов их семейств. Тем самым обеспечение условий для образования и повышения квалификации является элементом права на труд.

SUMMARY

Right to Work

In the introductory part of the article it is pointed out that right to work has its place in the UN decisions. This is at the same time a sign of progress made in the national legislations and recommendations, and an instigation to further regulation of the right to work. From the historical point of view right to work is a claim of the working class for providing employment an even more — for changing the relationships of exploitation. In the legislations of the capitalist countries the right to work is proclaimed in conformity with the proclaimed policy of full employment. In the legislations of the capitalist countries the right to work is proclaimed as an equal right for all under the same conditions. Right to work, however, is often equalized with employment regardless whether employment provides the corresponding conditions of living and of work, and above all the required standard of living in the given society. In this respect the author points out

that right to work is the right to freely chose an employment providing not only the minimum for existence, but an equal participation in the distribution of the national income, and in particular of ther resources and facilities for education and training of employed and their families. Providing conditions for education and training should, consequently, be considered as an element of the right to work.

RÉSUMÉ

Le droit au travail

Dans cet article est souligné, en premier lieu, le fait que le droit au travail a trouvé la place dans les actes de l'Organisation des Nations Unies. C'est en même temps l'expression du progres réalisé dans les législations nationales, la directive et la stimulation pour la réglementation ultérieure du droit au travail. Considéré au point de vue historique le droit au travail est la revendication de la classe ouvrière qui tend à assurer le travail et, même plus, à modifier les rapports d'exploitation. Dans les pays capitalistes le droit au travail est proclamé conformément à la politique proclamée du plein emploi. Dans les législations des pays socialistes le droit au travail est proclamé en tant que droit égal pour tous dans les mêmes conditions. Le droit au travail est, cependant, souvent identifié avec l'emploi sans tenir compte si cet emploi assure les conditions de vie et de travail correspondantes et, en premier lieu, le niveau de vie nécessaire dans la société donnée. Dans ce sens l'auteur a souligné que le droit au travail est le droit égal garantissant le libre choix de l'emploi qui assurera non seulement le minimum d'existence, mais aussi la participation égale au droit dans la répartition du revenu national et en particulier des moyens et des facilités pour l'instruction et le perfectionnement professionnel des travailleurs employés et des membres de leurs familles. D'où il résulte que le fait d'assurer les conditions requises pour l'instruction et le perfectionnement professionnel apparaît comme élément du droit au travail.